

Перепелкіна Т. В., викладач-методист,
старший викладач кафедри української
лінгвістики та методики навчання
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

**Панорамне зображення французького суспільства та людських
характерів у творчості Оноре де Бальзака**

Анотація. У статті надається аналіз масштабного зображення Оноре де Бальзаком французького суспільства та величезної галереї характерів персонажів «Людської комедії». Розкривається світогляд письменника з його яскравим художнім мисленням та своєрідний авторський стиль. Показано підпорядкованість композиції задуму «Людської комедії», значення творчої спадщини Бальзака для подальшого розвитку реалізму у світовій літературі.

Оноре де Бальзак увійшов у французьку та світову літературу як геніальний письменник-новатор, який утвердив критичний реалізм у літературі ХІХ століття. У своїх творах письменник звернувся до реального життя і розкрив теми морального падіння, влади золота тощо, зобразив трагедію людини, пригніченої антагоністичними законами буржуазного суспільства, створив новий літературний жанр – цикл творів. Андре Моруа, автор книги «Прометей, або Життя Бальзака», у «Вступному слові» до свого твору писав, що «ніхто з письменників, окрім Шекспіра, не викликав такого загального шанування, як Бальзак; жоден письменник не заслуговував на таку увагу, як Бальзак. Його досліджували, його досліджують понині, немовби всесвіт, бо ж і сам він неначе всесвіт» [10, 3].

Актуальність теми зумовлена неперевершеним значенням для світової літератури циклу творів Оноре де Бальзака під назвою «Людська комедія», переконливим зображенням суспільства Франції першої половини ХІХ ст. і значним впливом даного літературного твору на розвиток світової літератури. «Людська комедія» буде завжди актуальною, тому що всіх людей завжди будуть тривожити питання грошей, морально-культурні цінності, падіння моралі тощо.

Оноре де Бальзак – один із найяскравіших письменників в історії світової літератури. «Король романістів», – так назвав його Ф. Стендаль [1, 251]. Творчість Бальзака завжди викликала надзвичайний інтерес у читачів і літературознавців, яких хвилювали питання про те, як пов'язаний бальзаківський реалізм з епохою та дійсністю, наскільки правдиво відтворені автором хиби суспільства. У Франції ХІХ ст. І. Тен, досліджуючи творчість Оноре де Бальзака як письменника, який своєрідно зобразив людину, не замовчуючи її пристрастей та недоліків, уперше порівняв О. де Бальзака з «великими майстрами» епохи Відродження та класицизму – з В. Шекспіром і Ж. Б. Мольєром. Літературознавець і дослідник В. Р. Гриб вивчав світогляд Бальзака [4], пов'язуючи його з епохою зростання влади грошей.

Д. Д. Обломієвський [12] розглядав еволюцію письменника як мислителя та художника. Б. Г. Реїзов у своїй праці «Бальзак» [14] аналізує публіцистичні твори письменника. Подальшому розвитку бальзакознавства сприяли такі науковці, як Д. В. Затонський, Д. С. Наливайко, С. І. Родзевич, С. В. Савченко, О. В. Чичерін, Т. К. Якимович та ін. Треба зазначити, що останнім часом літературознавці більше уваги приділяють питанню, пов'язаному з перебуванням Бальзака в Україні та з його останнім коханням. Серед таких дослідників можна назвати Ш. Вядро, Я. Д. Козельського, О. Кавуна, Ф. Я. Ступака, Л. Г. Журавську, письменників Н. Рибак, з-під пера якого вийшов роман «Помилка Оноре де Бальзака», Г. Шкляра з його повістю «Північна зоря Бальзака». Називаючи імена дослідників, науковців, неможна не згадати про відомого французького письменника ХХ століття Андре Моруа і його книгу «Прометей, або Життя Бальзака»; про австрійського письменника Стефана Цвейга і його роман-біографію «Бальзак», про англійську

письменницю Мері Сендоу та її книгу «Оноре де Бальзак. Його життя і твори». Вони жили у різні часи, у різних країнах, належали до різних націй, але їх об'єднував інтерес до особистості, життя і творчості Бальзака.

15В. Гюго сказав: «Добродій де Бальзак був одним із перших серед великих, одним із кращих серед обраних... Усі його твори складають одну книгу, сповнену життя, яскраву, глибоку, де рухається й діє вся наша сучасна цивілізація, втілена в образах цілком реальних, але овіяна сум'яттям та жахом. Чудова книга, яку її автор назвав комедією та міг би назвати історією, книга, у якій поєднуються всі форми і всі стилі». І назва цієї «книги» – «Людська комедія». У ній вгадується авторський задум написати такий же значущий твір, як свого часу це зробив Данте, створивши «Божественну комедію», тільки про людське, показавши при цьому не круги пекла, а круги соціального життя. Дослідниця Н. О. Соловйова вказувала: «Даючи задуманій серії назву, Бальзак прийняв рішення самостійно. Коли Данте називав свій витвір «Комедія», він мав на увазі, що його поема починається «погано» і закінчується «добре». Коли ж Бальзак називає свій цикл творів «Людська комедія», він уже в самій Передмові підкреслює іронічне відношення до буржуазного суспільства, яке він змалював в своїх романах» [15, 305].

О. де Бальзак відчував, що у нього повинен бути свій власний світогляд, філософський фундамент, концепція світу і людини. Філософією майбутній письменник захопився ще в дитинстві, зацікавившись старовинною бібліотекою у католицькому пансіоні. Свою серйозну письменницьку працю Бальзак почав тільки після вивчення нових і старих філософів. Завдяки цьому з'явилися «Філософські етюди» (1830 – 1837), які є не тільки художніми, а й філософськими творами.

Сам Бальзак так пояснював обрану назву: «Величезний розмах плану, що водночас охоплює історію і критику суспільства, аналіз його вад та обговорення його основ, дозволяє, я думаю, дати йому той заголовок, під яким він з'явиться, – «Людська комедія». Чи претензійний він, чи тільки правильний? Це вирішать самі читачі, коли праця буде закінчена».

«Привітайте мене. Адже щойно з'ясувалося, що я – геній», – так жартома сказав сестрі Лорі Сюрвіль Бальзак, сповістивши про новий задум, аналогів якому не було у світовій літературі. Автор задумав об'єднати в один цикл усі свої твори. У сучасному бальзакознавстві і зараз немає єдиної думки про те, як назвати жанр «Людської комедії»: циклом романів, епопеєю чи інакше. Для епопеї притаманні наявність спільного сюжету та персонажів, а це у Бальзака відсутнє, наявність масштабності узагальнень; цикли творів пов'язують сюжети, проблематика, спільні герої, чого немає між романами «Шуани», «Селяни», «Блиск і злидні куртизанок» та повістю «Шагренева шкіра», а в інших творах ці ознаки присутні. На нашу думку, визначення жанру «Людської комедії» ближче до циклу творів, бо автор об'єднав свої твори, різні за жанрами, та героїв мотивом прагнення до збагачення, а також композиційним принципом взаємодії і взаємозв'язку різних частин циклу: як у повісті «Гобсек», так і в романі «Батько Горіо» дії відбуваються майже одночасно, діє спільний персонаж – Анастазі де Ресто – донька батька Горіо і вона ж дружина графа де Ресто у повісті «Гобсек».

Після закінчення роману «Батько Горіо» Бальзак починає створювати «Людську комедію» і працює над нею 20 років, бере імена та характери діючих осіб із своїх попередніх романів, об'єднуючи твори темою влади золота у суспільстві на протязі 1816 – 1848 років, зображує життя Франції цього періоду, переробляє раніше написане. Взаємозв'язок «героїв, що повернулися», скріплює фрагменти грандіозної фрески, породжує багатоскладову єдність «Людської комедії» [16, 162].

Бальзак часто повторював: «Самим істориком повинно бути французьке суспільство. Мені залишається лише служити його секретарем». Але насправді письменник не просто описував, копіюючи все бачене ним у житті (цікаво, що імена практично усіх героїв його творів можна прочитати у тогочасних газетах), поєднував історію з реальністю, а ще й виводив закони, за якими існує суспільство, та передавав свої уявлення про сенс і зміст людського життя та історії цивілізації в цілому.

Анатоль Франц називав Бальзака «найбільшим істориком сучасної Франції, яка цілком живе у його грандіозній творчості». У той же час деякі провідні критики Франції на рубежі століть шукали недоліки у зображенні дійсності письменником. Е. Фаге дорікав авторові, що в його творах відсутні образи дітей, Ле Бретон вважав, що в творах Бальзака вся увага зосереджена тільки на негативному, немає нічого поетичного, ідеального, що може зустрітися в житті. Ф. Брюнетьер одним із перших застосував кількісний підхід у дослідженні творчості Бальзака і звинуватив його в тому, що той зображує життя неповно, бо в нього тільки три твори присвячені селянській тематиці, майже не показаний робітничий клас, недостатньо розкрита роль адвокатів і професорів, проте занадто багато місця відведено нотаріусам, банкирам, лихварям, повіям, кримінальним злочинцям. Пізніше дослідники Серфберр і Кристоф уклали список, згідно з яким у «Людській комедії» діє 425 аристократів, 1225 представників буржуазії, з них 778 належать до крупної та середньої, 437 до дрібної, домашніх слуг 72, селян 13, дрібних ремесників 75. Проте ці підрахунки не є підставою для сумнівів у об'єктивному відображенні дійсності Бальзаком, який хотів виступати проповідником, моралістом, аби, описуючи погане, обмежити негативне в людях, показати можливість вдосконалення моралі суспільства. «Правда – точно гірке питво, неприємне на смак, але здатне відновлювати здоров'я», – вважав Оноре де Бальзак. Автор стверджував: «У картині, яку я створюю, більше людей добропорядних, ніж тих, які заслуговують на осуд, але ці позитивні герої знаходяться не в центрі уваги як типові узагальнені персонажі, а на периферії твору, тому що беруться саме з життя, а не творяться в уяві автора як головні герої».

Еміль Золя, вважаючи Бальзака фундатором нової літератури, «хіміком, що вивчає людське серце і мозок», передбачливо побачив у автора «Людської комедії» протиріччя між об'єктивним зображенням і авторською ідеєю: «Бальзак стояв за Бога і Короля, чи, принаймні, вірив у таку політику, ідеалом

якої є суспільний устрій, який заснований на духовнім наставництві і насиллі. Але він написав найбільш революційний твір, де на руїнах гнилого суспільства росте і утверджується демократія» [7, 332]. Погляди позитивних героїв та автора не завжди співпадають. Так з'являються республіканці Мішель Кретьєн із «Втрачених ілюзій», герой, який загинув на барикадах із «Таємниць княгині де Кадіньян», або Нізрон із «Селян».

Виходячи з наведених даних, можна зрозуміти, що у творах «Людської комедії», серед яких є романи, новели, повісті, нариси, зустрічається понад 2000 персонажів, які переходять із однієї книги в іншу, створюють своєрідний світ. Французький письменник Андре Моруа писав із цього приводу: «Він залишив нам не тільки велику кількість романів, але й історію цілого суспільства; дійові особи його творів – лікарі, судді, державні діячі, титарі, лихварі, світські дами, куртизанки – переходять з тому в том, що й надає життєздатності та вірогідності створеному ним світу» [11, 87]. Дійові особи зображені так детально, що можна дізнатися про них усе: їхнє походження, хто у них батьки, друзі, вороги, які мають доходи, їхні адреси, як обставлені квартири, що є в гардеробі, послугами яких кравців вони користуються. «Моя праця має свою географію, свої сім'ї, свої краєвиди, інтер'єри, дійових осіб, факти, своє дворянство і буржуазію, своїх ремісників і селян, політиків і денді, свою армію, одним словом – увесь світ», – писав у «Передмові» до «Людської комедії» О. де Бальзак [2, 31].

У листі до пані Карро він писав: «Мій твір повинен увібрати в себе всі типи людей, усі суспільні стани, він повинен утілити всі соціальні зрушення так, щоб жодна життєва ситуація, жодне обличчя, жоден характер, чоловічий чи жіночий, жоден спосіб життя, жодна професія, ні чийсь погляд, жодна французька провінція, ні бодай що-небудь із дитинства, старості, зрілого віку, із політики, права чи військових справ не виявилися забутими».

Складається враження, що у «Людській комедії» описані представники всіх суспільних груп Франції. Кажуть, що сучасні соціологи та економісти вивчають стан суспільства за творами О. де Бальзака, бо на відміну від Шекспіра, який зображував стосунки між людьми на фоні Бога, Бальзак змальовував взаємодію своїх героїв на тлі економічних відносин. Суспільство знаходиться в постійній динаміці, як єдиний живий організм, і існує за законами природи: сильніші поїдають слабкіших.

Про грандіозність загального задуму «Людської комедії» Бальзака свідчить «Передмова» до неї, в якій автор викладає положення щодо розуміння своїх естетичних поглядів: «ідея цього твору народилася внаслідок порівняння людства з тваринним світом; людина розвивається як тварина, а тварина – як рослина, тож увесь біологічний світ живе за єдиним законом – «кожний для себе»; «жива істота – основа, яка отримує свою зовнішню форму, або, точніше, характерні ознаки власної форми, в тому середовищі, в якому їй призначено розвиватися»; «суспільство створює з людини, відповідно до середовища, де вона діє, стільки різних видів, скільки їх існує в тваринному світі»; «боротьба

між людьми набагато складніша, ніж боротьба тварин»; «є три форми буття людини: «чоловіки, жінки і речі».

Починаючи працювати над «Людською комедією», Бальзак звернувся до жанру «фізіологічний нарис», у якому досліджував певні соціальні явища, писав художньо-публіцистичні твори на сучасні теми й розробляв багатий матеріал соціально-побутових і психологічних спостережень.

Перші ескізи величезної праці надруковані 1833 року («Шагренева шкіра»), робота над останніми тривала майже до смерті Бальзака («Зворотний бік сучасної історії», 1848). За списком, укладеним у 1845 р. письменником, усіх творів «Людської комедії» налічувалося 144, але побачили світ через передчасну смерть автора тільки 98.

«Людська комедія» має чітку композицію, яка містить три цикли, названі автором етюдами: «*Етюди про звичай*», «*Філософські етюди*», «*Аналітичні етюди*». Найголовнішу роль Бальзак відводив «Етюдам про звичай», які становлять загальну історію суспільства в подіях і діяннях. Автор розподілив їх на 6 сцен, тобто розділів, які, маючи свій смисл і значення, охоплюють певний період життя людини.

В «*Етюдах про звичай*» письменник виділяв такі розділи: а) *Сцени приватного життя*, які розповідають про дитинство та юність і притаманні цьому віку помилки, представлені романами «Дім кішки, що грає в м'яч», «Бал у Со», «Подружня згода», «Побічна сім'я», «Гобсек», «Силует жінки», «30-річна жінка», «Полковник Шабер», «Покинута жінка», «Батько Горіо», «Шлюбний контракт», «Обідня безбожника», «Дочка Єви», «Беатриса», «Перші кроки в науку»; б) *Сцени провінційного життя* описують пристрасті людей зрілого віку, їхні амбіції, інтереси й розрахунки. До цього розділу входять романи: «Євгенія Гранде», «Уславлений Годиссар», «Провінційна муза», «Стара діва», «П'єретта», «Життя холостяка», «Втрачені ілюзії». в) *Сцени паризького життя* – це картини пристрастей, вад і таких проявів життя, які зумовлені звичаями столиці, де одночасно можна побачити і надзвичайне добро, і рідкісне зло. До романів цього розділу можна віднести наступні: «Історія тринадцяти», «Блиск і злидні куртизанок», «Фачино Кане», «Ділова людина», «Принц богемі», «Кузина Бетта»; г) *Сцени політичного життя* мають на меті відобразити інтереси багатьох або й усіх – тобто життя, що тече ніби не в загальному руслі. До розділу відносяться романи «Зворотний бік сучасної історії», «Темна справа», «Епізоди доби терору». г) *Сцени військового життя* змальовують величну картину суспільства у той час, коли воно веде війну, захищаючи свої рубежі або з завойовницькими намірами нападає на інші держави. До даного розділу належать романи «Шуани», «Пристрасть у пустелі». д) *Сцени сільського життя* символізують старість разом із нею осмислення пережитого, підсумки, схожі на вечір довгого дня. У цьому розділі автор зображує найчистіші характери і показує, як реалізовувати високі засади порядку, політики й моралі. Розділ представлений романами «Сільський лікар», «Сільський священник», «Селяни».

Цикл *«Філософські етюди»* розкриває той соціальний механізм суспільства, заради якого романіст і розпочав свою велетенську працю, і представлений романами *«Шагренева шкіра»*, *«Прощений Мельмот»*, *«Невідомий шедевр»*, *«Прокляте дитя»*, *«Пошуки Абсолюту»*, *«Прощай»*, *«Кат»*, *«Еліксир довголіття»*.

Цикл *«Аналітичні етюди»* відтворює життя людини у поєднанні окремого й загального і включає романи *«Філософія шлюбу»*, *«Дрібні незгоди подружнього життя»*.

Д. С. Наливайко в передмові до *«Етюдів про звичаї»* вказує, що Бальзак у листі до Ганської від 26 жовтня 1834 р. викладає «план цього комплексного видання, який, власне, є першим начерком структури *«Людської комедії»*. У ньому говориться, що нове видання буде складатися з трьох частин, зведених «у вигляді ярусів, що височітимуть один над одним». Перший ярус — це *«Етюди про звичаї»*, де «будуть зображені всі соціальні явища так, що жодна життєва ситуація, жодна фізіономія, жоден чоловічий або жіночий характер, жоден життєвий уклад, жодна професія, жодна суспільна верства, жодна французька провінція, все, що стосується дитинства, зрілого віку, старості, політики, правосуддя, війни, — все це не буде забуте...» За ним «ітиме другий ярус – *«Філософські етюди»*, оскільки після показу наслідків треба розкрити їхні причини. В *«Етюдах про звичаї»* я опишу почуття і їхню гру, життя і його рух. У *«Філософських етюдах»* я поясню, звідки й чому виникають почуття, що таке життя, де ті межі, ті умови, поза якими не можуть існувати ні суспільство, ні людина. Після того як я огляну суспільство, щоб його описати, я його ще раз перегляну, щоб винести йому остаточний вирок». І про «третій ярус» своєї грандіозної споруди Бальзак пише: «Далі, після наслідків і причин, йтимуть *«Аналітичні етюди»* (сюди ввійде *«Фізіологія шлюбу»*), оскільки після всього цього повинні досліджуватися начала речей»[3, 31].

Уже один тільки перелік циклів, розділів, які ввійшли до *«Людської комедії»*, свідчить про грандіозність задуму та геніальну талановитість письменника, помножену на його титанічну працелюбність.

Отже, можна сказати, що в *«Етюдах про звичаї»* створені індивіди, перетворені в типи, – «індивідуалізовані типи», у *«Філософських етюдах»* ці типові образи мають риси індивідуальні – «типізовані індивідуальності». Після наслідків і причин в *«Аналітичних етюдах»*, до складу яких входить *«Фізіологія шлюбу»*, були визначені початки речей – тобто автор. Для *«Етюдів про вдачі»* було потрібно двадцять чотири томи, для *«Філософських етюдів»* потрібно було всього п'ятнадцять, а для *«Аналітичних етюдів»* – лише дев'ять томів [13, 45]. Якщо уявити собі, що кожний цикл являє собою ярус споруди і розташувати їх відповідно, то ми побачимо перед собою піраміду. А якщо згадати, що в *«Етюдах про звичаї»* зображено, як нечесними шляхами накопичується первісний капітал, *«Філософські етюди»* показують філософське осмислення зробленого, а *«Аналітичні етюди»* описують пошуки шляхів до подолання і виправлення помилок, то можна зрозуміти, що автор підводить читачів до серйозних роздумів щодо суспільства і місця людини в ньому.

Зображуючи суспільство, Бальзак змалював його настільки реально, яскраво, що воно начебто живе, розвивається за певними законами, населене своїми героями. Письменник створює своїх лікарів (Б'яншон, Деппен), адвокатів (Дервіль, Дерош), фінансистів (Нусінген, брати Келлери, дю Тійе), лихварів (Гобсек, Пальме, Бідо), знать (Лістомери, Кергаруети, Монфрїньєзи, Гранльє, Ронкеролі, Рогани) і т. д. Вмираючи у своєму паризькому будинку 8 серпня 1850 року, Бальзак вимовив: «Якщо б тут був Б'яншон, він би мене врятував».

Не дивно, що, за словами Жорж Санд, «історики майбутнього цю епоху вивчатимуть за романами Бальзака, а називатись вона буде Францією епохи Бальзака» [9, 17]. Як справедливо вказував Д. Д. Обломієвський, «перейшовши від «Етюдів звичаїв ХІХ століття» до «Людської комедії», Бальзак остаточно відійшов від зображення форм існуючого і переніс свою увагу на домінуючий процес перелому, який відбувається в суспільстві» [12, 106].

Бальзак стверджував, що тільки сильні пристрасті, антагоністичні конфлікти, таємні глибини бентежать почуття та розум читачів і можуть зробити сучасність цікавою для них. Письменник збагнув, що сутність епохи полягає у кардинальному перерозподілі багатств, власності у суспільстві. Це дозволило Оноре де Бальзаку виявити, що вчинками людей керує жага до збагачення. І саме цей мотив поведінки і прагнення пояснити закономірності дійсності допомогли об'єднати величезну кількість творів і дійових осіб «Людської комедії», яку часто називають «комедією грошей». Стосунки між персонажами у Бальзака здебільшого розкриваються через грошові стосунки, але не тільки вони цікавили автора. Досліджуючи суспільство, письменник намагався визначити рушійні сили його розвитку, основні типи і характери своїх героїв, які населяють це суспільство. Гроші в Бальзака – головна причина всіх подій. Письменник мав великий власний досвід, пізнавши всі труднощі існування через брак грошей, до кінця життя був боржником у кредиторів, а ще він бачив, як стають найманими слугами власників капіталу поети, публіцисти, артисти, священики, лікарі, як продаються таланти й почуття. Бальзак сприймає життя як безжалісну війну через гроші. Письменник дуже боявся влади грошей, бо побачив, до чого призводить правління банкірів після французької революції 1830 року. Викриваючи згубну владу грошей, автор уподібнював її владі диявола і протиставляв владі Бога. Найголовнішим об'єктом вивчення Бальзак вважав буржуа, які є найвпливовішою силою суспільства, рушійною силою прогресу, і постійно викривав їх.

У своїй «Людській комедії» письменник показав життя суспільства, як зароджувалася і набувала ваги французька буржуазія, зобразив побут, звичаї та філософію людей, для яких існує лише один бог – гроші. Автор відтворив драматичну картину людських жадань, в основі яких лежить багатство й бідність, жага влади й повне безправ'я і приниження.

Оноре де Бальзак викривав представників буржуазії на кшталт біолога, який досліджує поведінку певного підвиду тварин. Наприклад, у романі «Євгенія Гранде» письменник так представляє читачам свого героя: «В

комерції месьє Гранде був схожий на тигра або на боа: він вмів залягти, звернутися у клубок, довго придивлятися до своєї здобичі, а потім ринутися на неї; роззяваючи пастку свого гаманцю, він ковтав чергову долю екю і знову вкладався, як удав, який переварює їжу; все це робив він холодно, методично». Збагачення Гранде схоже на інстинкт хижака: перед смертю, вже непритомний, він «страшним рухом» хапає золотий хрест священика, який схилився над ним.

Бальзак був гордий тим, що не списує портрети зі своїх сучасників, а створює «типи шляхом поєднання окремих рис незліченних однорідних характерів» [3, 344]. «І люди і події відливаються в типові образи», – стверджує письменник у своєму реалістичному маніфесті – передмові до «Людської комедії» [3, 345]. Це й було причиною того, що люди пізнавали себе в його персонажах. Для типового образу притаманні певна зовнішність, характер, доля, але разом з тим він є носієм реальної тенденції, яка наявна в суспільстві. До створення типових образів Бальзак підходив по-різному. У «Монографії про рантьє» автор зосередився тільки на типовості, а у повістях «Євгенія Гранде» і «Гобсек» підкреслив окремі риси характеру або створив надзвичайні ситуації. Ось, наприклад опис, типового рантьє: «Практично всі особі цієї породи мають на озброєнні тростину або табакерку... Подібно усім особам із роду «людина» (савці), він має сім клапанів на обличчі і, скоріше за все, володіє повною кістковою системою... Його обличчя бліде і часто має форму цибулини, воно не має характерності, що і є його характерною ознакою». А от холодний будинок мільйонера з каміном, в якому знаходяться зіпсовані консерви, загострює скнарість Гобсека і підкреслює її типовість.

Бальзак багато уваги приділяє буржуазії, створюючи галерею її представників. Серед них ми зустрічаєм Фелікса Гранде («Євгенія Гранде»), Горіо («Батько Горіо»), Гобсека («Гобсек»). Усі ці персонажі в минулому багатії, нажили свої статки нечесним шляхом: бочар Гранде після Великої Французької революції скористався землею, відібраною у дворян та священиків, став мером міста, побудував залізницю неподалік від своїх володінь, значно примножив свої статки, став мільйонером, майже всі жителі міста були його боржниками; Горіо раніше був вермішельником, після революції розбагатів на спекуляції борошном; Гобсек був корсаром, шукав золото дикунів у околицях Буенос-Айреса, пережив смертельні небезпеки. Його багатства пов'язані зі злочином. Ці герої вмiли нажити капітал через свій фінансовий талант і заощадливість, але погано закінчили своє життя. Проте це різні персонажі, бо їхня жадоба наживи мала різні витоки, кожен із них має щось своє, індивідуальне. Гранде накопичував гроші та коштовності, тому що просто любив гроші заради грошей, у нього зовсім відсутні романтичні риси характеру, він навіть зруйнував особисте щастя своєї дочки. Бальзак називав повість «Євгенія Гранде» буржуазною трагедією «без отрути, без кінжалу, без пролиття крові, але для діючих осіб більш жорстоку, ніж всі драми, які відбувалися в знаменитому роді Атридів» [6].

Батько Горіо збільшував свій капітал заради дочок, які вимагали все більше й більше грошей. Письменник показав, що гроші регулюють і сферу

сімейних відносин, а в образ батька Горіо вклав ідею щодо обов'язків батьків і дітей: неможна розбещувати дітей, виконуючи усі їхні забаганки і тим самим розвиваючи в них егоїзм.

Гобсек Бальзака жив заради примноження власних банківських рахунків, він хотів мати владу над людьми та отримувати задоволення від спостереження за ними, їхньою поведінкою. Гобсек виступає в однойменній повісті як лихвар-філософ, у руках якого весь Париж. Гобсек, як особистість сильна, виняткова, внутрішньо суперечливий. «У ньому живуть дві істоти: скнара і філософ, підла істота й піднесене», – розказує про нього адвокат Дервіль, оповідач повісті. Гобсек є по-своєму справедливим: може довести майже до самогубства того, хто влізає у борги заради коханців (графиня де Ресто), а може і допомогти чесній дівчині Фанні Мальво, якій потрібні гроші для того, щоб працювати, причому вона позичає стільки, скільки може віддати, на відміну від Анастазі де Ресто, яка не знає ціни грошам і не планує віддавати борги. Письменник як тонкий психолог точно зображує і вчинки своїх дійових осіб, і мотиви їхньої поведінки. Проте автор не міг не показати, до чого призводить пристрасть до багатства у людини, яка ним не користується, не має навіть кому залишити після своєї смерті. За задумом Бальзака повість «Гобсек» перетворилася з розповіді про скнару на дослідження зіпсованого суспільства, в якому все базується на грошах. Лихварі-павуки обплітають усе суспільство, проте й суспільство не краще за лихварів.

Дослідник В. Р. Гриб дійшов такого висновку: «У нескінченній низці зображених Бальзаком капіталістичних ділків, і великих, і малих, банкірів і промисловців, неможливо знайти жодної привабливої, чесною, доброю людини. Зате яка колекція образів крайньої ницості, підлоти і злочинів!»[11, 61].

«Принцип грошей» функціонує і в сфері юстиції. Надзвичайно показовий образ судді Камюзо, який починає кар'єру в «Темній справі», а згодом продовжує її в «Музеї старожитностей», «Позбавленні прав», «Останньому втіленні Вотрена». Дійсно, ризиковано попасти в руки продажного судочинства, бо закон, за словами Вотрена з роману «Батько Горіо», «це павутина, яку пробивають великі мухи і в якій гине дрібнота».

Так об'єктивно змальовуючи життя Франції, Оноре де Бальзак прагнув, щоб буржуазія мала можливість побачити себе з боку, щоб суспільство не забувало про такі якості, як гідність, шляхетність, доброта, чесність. Письменник намагався довести всім, що золото руйнує й спотворює душі людей, править суспільством неначе темна сила. Тому його твори закінчуються трагічно: фізично гине покинутий дочками Горіо, морально Растіньяк і Шарль, животіє Ежені Гранде. Бальзаку-художнику притаманний характерний для нього універсалізм – прагнення якомога широко відобразити дійсність і при цьому якнайгрунтовніше охопити її основи й найважливіші закономірності.

Одна з головних наскрізних тем «Людської комедії» – деградація людської моралі та суспільства під впливом «закону особистої вигоди». В своїх творах на прикладі історій молодих людей (Єжен Растіньяк, чиє ім'я стало загальним для назви кар'єриста, що народився в сорочці, Шарль Гранде, Рафаель де Валантен,

Люсьєн Шардон та інші) письменник показує, як буржуазне суспільство вбиває порядність і чесність.

Підсумовуючи вищесказане, можна впевнено стверджувати, що «Людська комедія» – величезна художня енциклопедія, в якій розповідається про життя Франції першої половини XIX ст. в усіх його проявах. Суспільство, створене творчою уявою та енергією письменника, мало всі ознаки реальності.

Неможливо перелічити всі теми творів Оноре де Бальзака. Провідною темою творчості письменника є влада грошей і її вплив на моральну деградацію суспільства. Крім неї, автор звертався до найрізноманітніших тем: збагачення й банкрутство, спекуляція земельними наділами, фінансові афери, боротьба навколо заповіту, які визначили стосунки між батьками і дітьми, жінками та чоловіками, коханцями та коханками. Увагу Бальзака привертали не тільки певні теми й проблеми, але й взаємозалежність між цими проблемами; не тільки окремі пристрасті, а й вплив оточення на розвиток людини.

Бальзак описав історію моралі, виявивши її через людей, наділених своїми емоціями, мріями, пристрастями. Змальовуючи своїх сучасників, що належали до різних соціальних верств і професій, письменник сформував галерею найтипівіших образів того часу.

Місце Бальзака у французькій літературі доволі точно визначив Еміль Золя, який вважав, що «у Франції не існує такого романіста, в чийх жилах не текло би хоч декілька крапель бальзаківської крові» [7]. Такий величезний авторитет і вплив цього письменника на світову літературу можна пояснити тим, що герої його творів не просто люди, а людські персонажі, які наявні у кожному суспільстві у різні часи. І сучасні читачі знаходять у творах Бальзака чимало спільних рис, властивих і теперішньому суспільству.

Віктор Гюго сказав віщі слова: «... Хотів він цього чи не хотів, погодився б він з цим чи ні, – творець цього величезного і небувалого твору був з міцної породи письменників революційних ... Бальзак бере сучасне суспільство мертвою хваткою. Його скальпель проникає в душу, в серце, в мозок ... у прірву, яку кожен носить у собі. І ось Бальзак, після цих страшних праць, що приводили Мольєра до меланхолії і до мізантропії – Руссо, виходить усміхнений і світлий» [5].

Література

1. Бальзак в воспоминаниях современников: литературная критика / сост., вступ. ст. И. Лилеевой. М.: Художественная литература, 1986. 559 с.
2. Бальзак Оноре. Думки про мистецтво. / упорядкування, вступ. стаття і приміт. І. М. Овруцької, пер. з фр. К.: Мистецтво, 1981. 255 с.
3. Бібліотека світової літератури. Оноре де Бальзак. Етюди про звичаї. Сцени приватного життя / передмова Д. С. Наливайка, пер. з фр. Харків: «Фоліо», 2006. 429с.
4. Гриб В. Р. Избранные работы. М.: Гослитиздат, 1956. 201 с.
5. Гюго В. Собрание сочинений: в 15 т. М.: Гослитиздат, 1956. Т. 15. 675 с.

6. Життєвий і творчий шлях Оноре де Бальзака. Україна у житті письменника. веб-сайт. URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/11474> (дата звернення: 08.05.2019).
7. Золя Емиль. Собрание сочинений: в 26 т. / под общ. ред. И. Анисимова, Д. Обломиевского, А. Пузикова. М.: Гослитиздат, 1966. Т. 25. 767 с.
8. История зарубежной литературы XVII–XVIII вв.: учеб. для пед. ин-тов / С. Д. Артамонов, З. Т. Гражданская, Р. М. Самарин. М.: Просвещение, 1992. 189 с.
9. Кучборская Є. П. Творчість Бальзака. К.: Вища школа, 1970. 255с.
10. Моруа А. Прометей, або життя Бальзака: роман / пер з фр. П. Воробйова та ін. К.: Дніпро, 1969. 420 с.
11. Наливайко Д. С. Оноре де Бальзак Життя і творчість. К.: Дніпро, 1985. 108с.
12. Обломиевский Д. Д. Бальзак. Этапы творческого пути. М.: Гослитиздат, 1961. 590 с.
13. Парнасова И. К. Все о Бальзаке. М.: Просвещение, 1997. 410 с.
14. Реизов Б. Г. Бальзак: сборник статей. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. 329 с.
15. Соловьёва Н. А., Дмитриев А. С., Петрова Е. А. История зарубежной литературы XIX века. М.: Высшая школа, 2000. 559 с.
16. Цвейг Стефан. Бальзак. Саранск:Мордовское кн. изд-во, 1981. 400 с.